

STAAT EN BURGERLIJKE SAMENLEVING IN BELGIE.

Een Gramsciaanse analyse van een geblokkeerde revolutie.

André Mommen

"Mijn vader, Robert Sidney van den Broeck, drukte zijn vaders sporen. Hij dacht van zichzelf dat hij socialist was, omdat hij Volksgazet las en getrouw luisterde naar de Politieke Tribune van het N.I.R., vooral als de socialistische voorman, Jos van Eynde, u overbekend, zich bulderend tot het Vlaamse volk richtte.'

Walter van den Broeck
in "Brief aan Boudewijn"

Een artikel over Gramsci en de geschiedenis van België beginnen met een citaat uit de aanhef van den Broeck's "Brief aan Boudewijn" klinkt nogal godlasterend. Maar toch. Nog maar één generatie geleden was Jos van Eynde de sterspeler van de Belgische Socialistische Partij (BSP) in Vlaanderen. Deze reformistische geweldenaar, lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en co-voorzitter van de BSP die in zijn radiopraatjes geen ruimte liet voor valse twijfels of dubbele bodems, was vooral een man van de daad. Daar liet hij zich op voorstaan. Hij was de man naar het hart van de Vlaamse arbeidersklasse in de kleiputten van de Rode Rupel, aan de Antwerpse kaaien en diep in de Gentse katoenfabrieken. Hij was de "organische intellectueel" van de BSP die bepaalde wat de socialistische arbeiders in hun "Volksgazet" mochten lezen. Over Gramsci had hij allicht nooit gehoord. Ook al omdat Gramsci nooit iets had gezegd over de socialistische biefstukken.

Dit artikel kan dus bezwaarlijk gaan over de invloed van Gramsci op het denken en doen van de Vlaamse of de Belgische arbeidersbeweging. Die invloed was volstrekt afwezig. Ook hoeven we ons niet af te vragen of het vulgaire reformisme van de BSP ooit iets anders was dan een afspiegeling van de Belgische arbeidersklasse zelf en een negatief pendant van de Belgische bourgeoisie. Zelfs de politieke discours van iemand als Jos van Eynde is volstrekt onbelangrijk, omdat

dit oeuvre even vergankelijk moest zijn als zijn onuitgegeven verzamelde politieke tribunes op de radio. In deze analyse zullen we de rol van de arbeidersklasse en haar leiders daarom bewust marginaliseren en het "probleem België" in zijn globale context proberen te analyseren. Op de wijze zoals Gramsci dat zou hebben gedaan.

Het is beslist de moeite waard om het Gramsciaanse denkkader te gebruiken voor het analyseren van de Belgische staat en samenleving zoals die uit de chaos van de geschiedenis is voortgekomen. Vier belangrijke aandachtsvelden zullen hierbij centraal komen te staan:

1. het karakter en het ontstaan van de burgerlijke staat in België;
2. de vorming van de burgerlijke samenleving in België
3. de levensbeschouwelijke segmentering ofwel de "verzuijing"
4. het onvermogen van de arbeidersbeweging om het socialisme te realiseren.

1. Het karakter en ontstaan van de Belgische staat.

De Belgische burgerlijke staat heeft zich historisch gezien pas laat en dan nog in verscheidene etappes gevormd. Tot aan de vooravond van de Franse Revolutie vormden de Belgische provincies een nogal dispaaraat geheel van vorstendommen waarin de standen de politieke en sociale macht uitmaakten. Dat deze samenleving in staatkundig opzicht in een soort patronage-verhouding leefde met buitenlandse vorstenhuizen die in Brussel een landvoogd als supervisor hadden geplaatst, gaf aan het pre-revolutionaire Belgische amalgaam een bijzonder cachet.

Aan de vooravond van de Franse Revolutie waren de Belgische provincies reactionaire bolwerken. Door hun regionalistisch particularisme waren ze bijzonder afkerig van de ideeën van de Verlichting. Dat kwam hoofdzakelijk door het feit dat de heersende oligarchie zich met hand en tand verzette tegen elke maatregel die hun traditionele privileges kon aantasten. Niet de bourgeoisie, maarwel de adel en de reactionaire corporaties triomfeerden in 1789 in Brabant in het verzet tegen het Oostenrijkse despotisme.

Het gebruikelijke beeld van een Belgisch volk dat eeuwenlang gebukt ging onder vreemde overheersers en daaraan zijn bijzondere volksaard ontleende, is niet in overeenstemming met de historische werkelijkheid. Want met die vreemde overheersing viel het nogal mee in de zeventiende en achttiende eeuw.

Omdat zowel de Spaanse als de Oostenrijkse vorsten op grote afstand van de "erflanden" woonden, genoten de Belgische provincies in de praktijk een grote autonomie welke gegarandeerd werd door allerlei feodale en post-feodale privileges. De lokale elites waren hierdoor gedurende twee eeuwen gewend om hun eigen boontjes te doppen.

Deze opmerking geldt eveneens voor het Prinsbisdom Luik dat ongeveer een derde van het grondgebied van het huidige België omvatte en dat behoorde tot het Duitse Rijk. Alleen, het Prinsbisdom Luik werd door een zeer smalle oligarchie beheerst en dat verklaart allicht waarom de vloedgolf van de Franse Revolutie in 1789 de Luikse Revolutie in democratisch vaarwater stuwde.

In de Oostenrijkse landen triomfeerde de reactie en de democraten moesten al snel de wijk nemen naar Parijs, waar ze zich aansloten bij de revolutionaire Franse bourgeoisie. De terugkeer van de Oostenrijkers in België versterkte hen in de overtuiging dat een democratische omwenteling slechts met behulp van buitenlandse, dit is Franse steun, kon slagen. Uiteindelijk werden de Oostenrijkers in twee etappes verdreven door het Franse revolutionaire leger, hetgeen automatisch leidde tot inlijving bij Frankrijk van alle Belgische provincies⁽¹⁾.

De inlijving bij Frankrijk betekende ook de vernietiging van de politieke identiteit van de Belgische landen en van het Luikse Land. De administratieve indeling, zoals we die nu nog kennen, zag het licht als gevolg van de administratieve hervorming van de Franse staat. De inlijving bij Frankrijk werd door de nieuwe elites niet of nauwelijks betwist. Ideologisch konden deze zich vinden in de politiek van het behoudende Directoire en daarna van het Keizerrijk. De nieuwe rijken hadden geprofiteerd van de verkoop van kerkelijke bezittingen en anderen hadden aantrekkelijke functies in het staatsapparaat veroverd.

Het traditionele geschiedbeeld van een morrende Belgische bevolking die zuchtte onder het Franse juk moet daarom zeer genuanceerd worden beoordeeld. Men nam in de Belgische provincies niet de wapens op om de Oostenrijkse Habsburgers in eer te herstellen, wel om zich, zoals de boeren deden, te onttrekken aan financiële en militaire verplichtingen. Datgene wat de Boerenkrijg in België ging heten (en later een valselijk clericaal-patriottisch tintje kreeg toegekend), verschilde niet veel van hetgeen men ook in Frankrijk kende als de opstand van het katholieke platteland tegen de seculariserende republikeinse cultuur afkomstig uit de grote steden en vooral uit Parijs. Daarbij moeten we ook nog wijzen op het feit

dat de boerenopstanden vooral veel aanhang kregen onder de arme boeren van de zandgronden. Allicht voelden de Vlaamse boeren zich bedreigd dooreen regime dat steeds sterkere kapitalistische trekken ging vertonen en dat de traditionele machtsevenwichten op het platteland had verstoord.

De Vlaamse boerenopstanden werden met relatief gemak door het Franse leger verpletterd en na 1800 is er dan ook geen sprake meer van enig onrust op het platteland. De katholieke kerk zou zich daarna bij monde van de paus verzoenen met Napoleon, hetgeen wees op een consensus tussen de kerkelijke en de wereldlijke macht.

De nederlaag van Napoleon en het Congres van Wenen moesten in 1815 definitief zorgen voor een samensmelting van de Noordelijke met de Zuidelijke Nederlanden. Het waren de grote mogendheden die over het ontstaan van een Koninkrijk de Nederlanden hadden beslist. Doch de Zuidelijke Nederlanden verloren in deze nieuwe constructie geenszins hun identiteit zoals dat onder het Franse regime blijkbaar wèl het geval was geweest.

Indien we de terminologie van Gramsci op deze gebeurtenissen zouden toepassen, dan was de vereniging tussen Noord en Zuid in 1815 een soort **gediplomatiseerde** revolutie geweest die de Groot-Nederlandse Eenheid herstelden onder een verlichte despotische monarch geleverd door het Noorden, maar zonder vooraf naar de instemming van de heersende klasse in het Zuiden te vragen.

Het amalgaam van 1815 zou maar 15 jaar stand houden. De revolutionaire golfbeweging die in 1830 Europa even deed sidderen, was voldoende om de scheiding tussen Noord en Zuid te doen uitspreken.

De Belgische Revolutie was het produkt van een spontane volksopstand in de steden en had onmiskenbaar een anti-Hollands tintje.

Over het karakter van deze Belgische Revolutie is veel literatuur voorhanden. Vandaag zal niemand meer het "sociale karakter" van die opstand betwisten⁽²⁾. Opmerkelijk is echter wèl dat de Revolutie een zuiver stedelijk verschijnsel was en dat de actieve bewapende kern een zeer sterk proletarisch karakter had. Onder hen waren veel arbeiders uit de bouwsector in Brussel.

De katholieke boerenmassa bleef afzijdig. Deze laatste speelde dus geen enkele revolutionaire rol in het conflict. Dat was anders met de stedelijke bourgeoisie die zich al snel tot de Partij van de Orde ontpopte en de politieke leiding overnam van

het falende Hollandse bestuur en leger. Dat verklaart ook waarom reeds na enkele weken opstand de contouren van een liberale democratie zichtbaar werden en waarvan het bourgeois-karakter overduidelijk was. De bourgeoisie wilde niet weten vaneen sociale republieken ontwapende daarna het stedelijke proletariaat⁽³⁾. Voorts werd de Belgische Onafhankelijkheid op het diplomatieke schaaibord verankerd door internationale verdragen die aan België een neutrale status oplegden. België verscheen toen dus als een geneutraliseerd condominium van de Grote Mogendheden. Het was een situatie die de heersende klasse in België graag erkende. Er gingen immers geen stemmen op om die opgelegde neutraliteit af te schaffen. De Belgische bourgeoisie ontdekte al snel dat de neutraliteit goedkoop en veilig was zolang het machtsevenwicht op het vasteland bewaard bleef⁽⁴⁾.

Dat de Grote Mogendheden voor de politieke overleving van het nieuwe regime in Brussel garant wilden staan, moet zeker een veilig gevoel zijn geweest voor de jonge advocaten die als politici en ministers in 1830 de dienst uitmaakten. Onder de hoge bescherming van de Grote Mogendheden konden deze bourgeois-politici hun vak leren. Zij beschikten over een Parlement dat de spreekbuis was van de belangen van de gehele bourgeoisie en over een kersverse Koning (Leopold 1) die de noodzakelijke diplomatieke contacten legde en voldoende bekwaam was om als veldheer op te treden. Leopold 1 was een zetbaas van de Engelsen, doch hij was wel voldoende verstandig om daarna zijn eigen belang en dat van zijn dynastie na te streven. Dat belang van de dynastie verschilde niet zo erg van het belang van de gezamenlijke bourgeoisie, zolang de Vorst maar de rechten van het Parlement niet schond. Dit verklaart ook waarom in 1848 de bourgeoisie in haar geheel weigerde om mee te doen aan een revolutionair avontuur en zich eensgezind schaarde rond de troon van Leopold 1. Alle wijvingen waren toen ineens vergeten. Was Leopold 1 niet beter dan de sociale republiek?

Veel is gezegd en geschreven over het Franse of jacobijnse karakter van de Belgische staat. Inderdaad, de Franse erfenis is in België nog altijd herkenbaar in administratie, gerecht⁽⁵⁾, politie, onderwijs en wetgeving. De Belgische staat was een onecht Frans kindje. Doch ook hier past enige nuancering. De Franse Revolutie heeft wel schoonschip gemaakt met het particularisme, maar heeft het diep ingewortelde particularisme zeker niet uitgeroeid. Het particularisme bleef levend in de herinnering en in de praktijk van de dialecten. En nog meer in de overleving en daarna in de triomf van het Vlaams in Vlaanderen. De "burgerlijke samenleving" bleek sterker dan de centraliserende werking van administratie en geldkapitaal.

De Belgische staat was unitair en erkende geenszins de particularistische belangen. "L'Union fait la force". Dat klonk harder dan een slogan. Het was een politiek programma dat zich verankerde in de staatsfilosofie van de bourgeoisie. Te meer daar de nieuwe machthebbers uitgingen van devolkssoevereiniteiten van de fictie dat de Belgische staat samenviel met de natie. Artikel 25 van de Grondwet liet er geen twijfel over bestaan dat die "Belgisch Natie" bestond: "Alle machten gaan uit van de Natie".

Doch in de praktijk duidde men de veelheid in verscheidenheid. De gemeenten kregen een zekere autonomie toegekend om hun zaken te regelen, dit op voorwaarde dat ze binnen de kaders van de wet bleven. Van een extreme centralisatie was dus geen sprake. Wèl van politieke controle op de benoeming van de burgemeesters die tevens de hoofden van de lokale politie waren. We zien hier meteen een typisch kenmerk van de jacobijnse constructie: het staatshoofd en de regering staan aan de commandoposten van een administratieve machine.

Wat heeft de bourgeoisie nu bijgedragen aan het ontstaan en de vorming van de Belgische staat? In feite weinig of niets. En daarin verschilde ze niet van de Nederlandse of Italiaanse bourgeoisie. Het administratieve apparaat bestond grotendeels al sinds de Franse (1795-1815) en daarna de Hollandse periode (1815-1830). De wijze van belasting heffen en innen, het burgerlijk wetboek, het strafwetboek, de kamers van koophandel, het metrieke stelsel, de scheiding van kerk en staat, etc. waren allemaal al voor 1830 bedacht en ingevoerd. Nieuwe beginselen of systemen hoefde men niet meer uit te vinden en te proberen. Het revolutionaire oeuvre lag er al bij wijze van erfstuk op de Belgische bourgeoisie wachten. De conservatieve adel en geestelijkheid dienden er zich aan te onderwerpen op straffe van een burgeroorlog die het voortbestaan van het Koninkrijk België in gevaar zou brengen. Dit zegt al meteen iets over het "historisch compromis" dat aan de basis lag van de toekomstige stabiliteit van de Belgische Staat. Het revolutionaire oeuvre van de Belgische bourgeoisie was dan wel zeer beperkt, doch toch essentieel: de liberale grondwet schreef in artikel 25 precies voorhoede machten van de Natie zou worden uitgedrukt: "Zij worden uitgeoefend op de bij de Grondwet bepaalde wijze". Dit stelde de voorwaarden voor de manier waarop de toekomstige liberale en conservatieve partijen met elkaar zouden omgaan.

De Liberalen wilden de Grondwet graag als hun machtsinstrument zien om een regering aan de macht te brengen die op een liberale meerderheid in het Parlement zou steunen. De Conservatieven zagen in de Grondwet een spelregel om vooral

de katholieke krachten de vrije hand te laten bij het uitbouwen en controleren van de burgerlijke samenleving. De Conservatieven ontpopten zich daarom als de anti-politici die naar Unionisme streefden onder het vaandel van de Vorst.

Die liberale Grondwet definieerde ook de belangrijke burgerlijke vrijheden zoals de persvrijheid, de vrijheid van vereniging en vergadering, de vrijheid van mening. Daarop wilden de Liberalen trouwens hun burgerlijke samenleving baseren. In Titel II van de Grondwet handelen de artikelen 4 tot en met 24 uitvoerig over de 'Belgen en hun rechten'. Hoewel die rechten voor die tijd zeer substantieel waren, hielden ze geen rekening met de economische ongelijkheid. Het stemrecht, dat de sleutel was tot de politieke machtsvorming, werd zo beperkt tot een kleine minderheid van de burgers. Niet de politieke rechten, maar wel het recht op actieve politieke participatie werd een voorrecht en dan nog uitsluitend van de belastingbetalers. Dat de Belgische Grondwet geenszins bedoeld was om een standenmaatschappij overeind te houden was duidelijk. Privileges verbonden aan afkomst en eretitels werden voor altijd afgeschaft verklaard. Maar iedereen wist dat de klassenmaatschappij een burgerlijke samenleving had geschapen die sociale mechanismen in zich sloot om die privileges in brede sectoren van het maatschappelijke leven gaaf te houden. Het Belgische platteland bleef immers katholiek en conservatief en hier zou de grondbezittende adel nog gedurende vele generaties de politieke macht blijven behouden zonder eigenlijk aan politiek te hoeven doen. Politiek was iets voor de steden met hun liberale kiezers en hun publieke opinie.

2. De vormgeving van de burgerlijke samenleving.

We hebben al de historische achtergronden geschetst van de Belgische eenheidsstaat. Deze staatsstructuur was beslist niet gebaseerd op een diepgewortelde traditie, noch op een massabeweging. Politiek bedrijven was immers het monopolie van een kleine minderheid. Daar waren een aantal oorzaken voor aan te wijzen. De grote massa van de Belgische burgers was opgevoed in passiviteit. De Franse Revolutie van 1789 had tijdens haar radicale fase de Belgische provincies niet kunnen bereiken, waardoor het conservatisme intact was gebleven. Onder de dynastie van Oranje had de oppositie van Conservatieven en Liberalen het karakter van een 'monsterverbond' aangenomen. En na 1830 zegevierde dat verbond onder de politieke noemer van het Unionisme dat de vorming van politieke partijen en van regeringen die de emanatie waren van een partijpolitieke meerderheid in het Parlement, noodzakelijk uitstelde.

België's neutraliteit bezorgde de bourgeoisie nog een tweede argument om de politieke participatie van de grote massa uit te stellen: een sterk leger was overbodig. Dus kon men het stellen zonder de militaire mobilisatie van de massa, zonder "levée en masse". De Belgische neutraliteit maakte de Belgische bourgeoisie pacifistisch en tegelijk reactionair. De neutraliteit was het argument om de kosten verbonden aan een militair apparaat minimaal te houden en om het patriottisme als een on-Belgische gemoedsbeweging te bestempelen. Het Belgisch nationalisme moest daarom in 1914 worden uitgevonden.

Het ontbreken van een gearticuleerde Belgische nationalistische ideologie verzwakte de Staat als mobiliserend arm van de heersende klasse.

De Staat werd daarom al snel door de grote massa ervaren als een vreemd element in haar dagelijks leven en werken en als een repressief instrument dat de klasseverschillen in stand hield. Rijkswacht en leger werden ingezet om stakingen bloedig te onderdrukken en om de orde te herstellen. De Burgerwacht bleef gedurende de hele negentiende eeuw een stedelijke bourgeois militie die vooral tijdens stakingen op straat verscheen om de orde te handhaven en stakingsbrekers te beschermen. Het repressieve karakter van de Belgische staat werd nog eens extra beklemtoond door de opgelegde corpsgeest van de ambtenaren, de mogelijkheid om ze territoriaal regelmatig over te plaatsen en hen aan een bijzondere discipline te onderwerpen⁽⁶⁾.

De bourgeois staat trad evenmin op als een speerpunt bij de modernisering van de samenleving, noch als krachtige organisator van een moderne burgerlijke samenleving. Dat weerspiegelde zich vooral in de onderwijspolitiek die de vorming en scholing van kinderen uit de lagere klassen schromelijk verwaarloosde en liefst in handen liet van de Kerk of katholieke gemeentebesturen. Algemeen verplicht lager onderwijs werd pas in 1914 ingevoerd. Het conflict tussen Kerk en Staat, waarover dadelijk meer, zou wel rond de schoolpolitiek min of meer regelmatig tot uitbarsting komen, doch steeds weer uitdraaien op een overwinning voor de Katholieken.

De Liberalen namen in hun schoolpolitiek eerder een dubbelzinnige politieke houding aan, daar ze in meerderheid tegenstanders waren van de schoolplicht en eveneens terugschrokken voor de budgettaire gevolgen ervan. Ook dit geeft goed weer dat de heersende klasse vanaf 1830 weinig voelde voor het opvoeren van de collectieve voorzieningen en de Staat hoofdzakelijk beschouwde als een noodza-

kelijk repressief instrument ten einde de heersende orde te verdedigen. De Staat als instrument ter vergroting van het collectief Welzijn en de beschaving zou pas later in de belangstelling komen als een dienstverlenende instantie. De liberalen geloofden ook dat de morele revolutie het Werk moest zijn van onafhankelijke staatsburgers en het automatische gevolg kon zijn van de toegenomen materiële welstand van steeds bredere lagen van de bevolking.

Meteen weten we ook in welk ideologisch en politiek isolement de opkomende arbeidersbeweging verkeerde toen die haar strijd massaal verplaatste naar het politieke domein, naar de Staat en het Parlement om sociale en economische hervormingen af te dwingen. De opkomende arbeidersbeweging moest hier ten strijde trekken tegen zowel het filosofische en sociale individualisme van de liberale bourgeoisie, als tegen de conservatieve praktijk van liefdadige betutteling.

Voor de Conservatieven was armoede het gevolg van een zondige levenswandel en te begrijpen als een logisch gevolg van de erfzonde. Alleen een herkerstening van de samenleving kon hierin verandering brengen. De deugd was per definitie katholiek en dus het jachtdomein van de Kerk. Het maatschappijbeeld van de Conservatieven was derhalve simplistisch en efficiënt bij het uitoefenen van de heerschappij over een pre-industriële samenleving. De liefdadige initiatieven moesten vooral in een tijdperk van opkomende industrialisatie meer ruimte krijgen om hun moraliserende werking te ontplooiën. Van de burgerlijke overheid verwachtten de Conservatieven dan ook een welwillende medewerking, maar zeker geen controle op hun doen en laten. Meteen begrijpen we ook hun maatschappelijk concept: de liberale vrijheden moesten in dienst gesteld worden van de Kerk en van de katholieke liefdadige werken gecontroleerd door de katholieke adel en bourgeoisie in de steden.

Voor de Liberalen stelde zich hier een probleem van ideologische aanvaarding van deze autonome katholieke macht over de burgerlijke samenleving. De Liberalen waren immers de pleitbezorgers van de scheiding tussen Kerk en Staat. Hieruit vloeide logisch voort dat zij de greep van de katholieke kerk op de burgerlijke samenleving, voorzover die uitzicht bood op het verwerven van politieke en sociale macht, niet konden tolereren. Zoals in de meeste Latijnse landen ontwikkelde zich dan ook in België een conflict tussen twee filosofische opvattingen over de rol van de burgerlijke samenleving in relatie met de Staat. Dit conflict leidde evenwel niet tot een crisis van het regime, omdat zowel Liberalen als Katholieken het erover eens waren dat de politieke strijd over de vormgeving van de burgerlijke samenle-

ving in principe binnen de grondwettelijke kaders moest worden uitgevochten. Katholieken en Liberalen accepteerden de kiesstrijd als het enig toegestane wapen om macht binnen de staat te verwerven. Vandaar dat gedurende de hele negentiende eeuw de levensbeschouwelijke kwesties de Belgische politiek zouden domineren.

Op de politieke scène stonden de Liberale en de Katholieke Partij tegenover elkaar. De filosofische articulatie hiervan werd niet alleen binnen de kiesverenigingen en het Parlement tot stand gebracht, maar ook in gespecialiseerde ideologische cenakels en in de pers. Vooral de liberale bourgeoisie experimenteerde met de burgerlijke openbaarheid en schiep haar eigen organische intellectuelen. De rol van de Vrijmetselarij, de georganiseerde vrijdenkerij en de liberale pers mag men daarom niet onderschatten bij de opbouw van de liberale maatschappijvisie en de liberale mobilisatiethema's.

Hiertegenover konden conservatieve bourgeois en edelen slechts de liefdadige werken plaatsen als ontmoetingsruimten voor actieve burgers, zonder evenwel méérte kunnen doen dan moraliserende praktijken te ontwikkelen ten aanzien van een arbeidersklasse die vanaf 1860 in grote meerderheid de katholieke kerk de rug zou toekeren. Die breuk zou in de jaren 1880 vooral in Wallonië vrijwel compleet worden.

Rond dit tijdstip barstte in België ook de strijd los om de vorming van de organische intellectuelen. Vanuit de vooruitstrevende loges en de Université Libre de Bruxelles werd Le Libre Examen opgericht. De militante vrijzinnigheid beperkte zich niet enkel en alleen tot redevoeringen in de loges, doch had ook de pretentie het volk op te voeden in vrijzinnige en democratische waarden. Vanuit de kringen van Le Libre Examen werd dan in 1864 de Ligue de l'Enseignement opgericht ten einde het door de staat georganiseerde onderwijs te verdedigen en te doordrenken van een vrijzinnige mentaliteit. Met onderwijs bedoelden deze vooruitstrevende liberalen het vormen van zelfstandige en verlichte intellectuelen die de natuurlijke leiders van het volk zouden worden om zo de liberale partij en haar radicale woordvoerders aan een brede massabasis te helpen.

De strijd voor het onderwijs kreeg op die manier een bredere politieke inhoud: wie het onderwijs domineerde, had de maatschappelijke toekomst in handen. Dat de radicale liberalen die achter dit programma stonden, alles op alles durfden zetten om dit doel te bereiken, hoeft ons niet te verbazen. Ze verdedigden immers hun

eigen belang, daar ze zelf veelal werkzaam waren in de intellectuele beroepen (onderwijs, cultuur, advocatuur, geneeskunde, ambtenarij, pers) in de steden.

Dit verklaart ook grotendeels de hardnekkigheid waarmee de radicale liberalen in de grote steden hun conservatieve of "doctrinaire" tegenstanders in de liberale kiesverenigingen te lijf gingen om hun onderwijsprogramma te realiseren. De radicalen "politiseerden" de loges, werden actief in het volksontwikkelingswerk en gingen zich ook interesseren voor sociale hervormingen. Sommigen onder hen zouden tenslotte aan de basis liggen van de socialistische beweging die in België is voortgekomen uit de vrijdenkerij (*La Libre Pensée*) en het liberale volksontwikkelingswerk. Dit geeft ook meteen aan dat het Belgisch socialisme de natuurlijke erfgenaam was van het radicaal-liberalisme en van de aspiraties van liberale intellectuelen om de scheiding tussen Kerk en Staat radicaal door te voeren.

De Conservatieven konden tegenover dit radicaal-liberale offensief aanvankelijk weinig concrete alternatieven stellen. Dat kwam omdat sommige katholieke intellectuelen bang waren om de Conservatieve Partij om te vormen tot een Katholieke Partij die zich dan openlijk moest identificeren met het katholicisme en de Kerk. Vele Conservatieven waren eigenlijk anti-politiek, omdat zij op het platteland leefden en golden als de natuurlijke leiders van het volk. Hun gezag zou immers tanen indien ze "partijmensen" zouden worden. Vele Conservatieven dachten dat ze boven de partijen stonden omdat hun herverkiezing gewoon routine was bij gebrek aan tegenkandidaten in de rurale districten. Andere Conservatieven vreesden niet ten onrechte dat een strakke katholieke partijformatie hun autonomie zou ondermijnen en alle macht zou concentreren in besloten cenakels die in het verre Brussel onder toezicht van de Kardinaal zouden vergaderen. Door het cijnskiesstelsel en de geografische beslotenheid van de landelijke kiesarrondissementen voelden deze katholieke politici zich beer en meester. De meesten bleven dan ook gedurende vele decennia lang ononderbroken zetelen in het parlement. Van politieke strijd hadden ze nooit gehoord.

De Conservatieve Partij was tot 1884 een verzameling van aristocratische grootgrondbezitters, financiers en textielbaronnen. Slechts weinig intellectuelen voelden zich tot deze partij aangetrokken. De metamorfose die de katholieke wereld daarna onderging was het directe gevolg van een belangrijk politiek feit: de Radicale Liberalen hadden niet alleen in de liberale kiesverenigingen de overhand gekregen, maar ze hadden ook nog tijdens het laatste ministerie van W. Frère-Orban (1878-1884) de liberale regeringspolitiek bepaald. Deze Radicale streef-

den daarbij expliciet naar de realisatie van hun schoolprogramma dat gebaseerd was op een radicale interpretatie van artikel 17 van de Grondwet:

«Het onderwijs is vrij. Elke preventieve maatregel is verboden. De bestraffing van misdrijven wordt alleen bij de wet geregeld. Het openbaar onderwijs, op s lands kosten gegeven, wordt eveneens bij de wet geregeld.»

Al van meet af aan had de liberale regering Frère-Orban in 1878 gesteld dat het onderwijs dat door de Staat werd bekostigd, ook door de Staat zou worden gecontroleerd en geleid. Dat impliceerde niet het opdoeken van de vele katholieke scholen, wél het intrekken van de subsidies. Wat neerkwam op het uit de markt drukken van de katholieke scholen die dan niet meer zouden kunnen concurreren met de staatsscholen.

Vanaf dit moment was het dat het politieke katholicisme zich begon te organiseren rond het thema van de onderwijsvrijheid als een gesubsidieerde vrijheid voor de katholieke scholen. De Conservatieven moesten zich ineens onder druk van hun kiezers en de kerkelijke hiërarchie bekennen tot het clericalisme en daarbij in de ogen van de publieke opinie zorgen voor een passend wederwoord. Het werd een strijd op leven en dood, ook al omdat de Conservatieven er zich nu van bewust werden dat de Liberalen met hun schoolpolitiek de sociale basis onder de conservatieve politiek weghaalden. Voor het eerst in de geschiedenis van België kwamen de Katholieken op straat, niet achter de wierookpotten en het Heilig Sacrament in de processie, maar om de "schone ziel van het kind" te verdedigen. De massamobilisatie van de katholieke kiezers en vooral van het gewone katholieke voetvolk (let wel: dat geen stemrecht bezat) onder leiding van de verenigde clerus en katholieke politici, werd dus een feit. Er kwam een petitionnement om indruk te maken. In 1884 konden de Conservatieven de regeringsmacht heroveren en de liberale schoolwetgeving terugdraaien. Dat zou belangrijke gevolgen hebben voor de politieke toekomst van België.

De Radicale Liberalen werden met de neus op het feit gedrukt dat de gegoede kiezers in de steden niet gediend waren van de schoolstrijd. Vele rechtse liberale kiezers liepen over naar de conservatieve lijsten. Ook konden de Radicalen niet duidelijk maken waar ze precies stonden op het terrein van de sociale hervormingen. Het radicale schoolproject wad immers een plan voor de lange termijn. Gezien vanuit de vooruitgangsfilosofie meenden de Radicalen wel dat de staatsschool van de massa verlichte geesten zou maken, maar ze vergaten er aan toe te voegen dat

een groot deel van de arbeidersklasse nauwelijks onderwijs kon genieten als gevolg van de lage lonen en de daaruit voortvloeiende kinderarbeid. Een schoolpolitiek zonder leerplicht was immers een liberale papieren tijger.

Gezien de machtsverhoudingen in het land en de verkiezingsuitslag van 1884 was het duidelijk dat de Radicale Liberalen de strijd om de intellectuelen hadden verloren. 1884 betekende in vele opzichten dus een keerpunt: het einde van het liberale tijdperk, de nederlaag van het Radicalisme, de dominantie van de Katholieken en de spoedige opkomst van de Socialisten⁽⁷⁾.

De tweedeling tussen clericaal en anti-clericaal had zich intussen verscherpt, wat ernstige consequenties had voor de toekomst van het liberalisme en de opkomende arbeidersbeweging. In 1884 kreeg de burgerlijke samenleving in België dan ook haar definitieve plooi. Zo kwamen de Katholieken niet alleen terug aan de macht, ze zouden ook tot aan de Eerste Wereldoorlog met absolute meerderheid doorregeren. De Liberale Partij was als regeringspartij uitgeteld. Haar programma telde niet meer mee. De Katholieken waren nu aan zet. Ze zouden tijdens de volgende decennia de basis leggen voor de "verzuiilde samenleving», voor een geleidelijke democratisering van het stemrecht en het doorvoeren van bescheiden sociale hervormingen.

In plaats van een burgerlijke samenleving te scheppen waarbij de godsdienst beperkt werd tot een individuele beleving zonder directe consequenties voor de vorming van de maatschappelijke structuren, schiepen de katholieke politici in samenwerking met de kerk een defensief en weldra uitbundig gesubsidieerd maatschappelijk netwerk van hulporganisaties en liefdadige initiatieven die bedoeld waren om de lagere sociale klassen te controleren en binnen het kader van de liberale staat in eigen vrijwillige organisaties af te sluiten voor invloeden die de toets van de katholieke kritiek niet konden doorstaan. Dat vereiste een stringentere normering van het toegestaan maatschappelijk en politiek gedrag en ook een verdere specialisering van de politieke organisatie van de Katholieke Partij in wording. Er kwamen naast de liefdadige katholieke werken katholieke boerenbonden, vakbonden, middenstandsorganisaties die de kiezers in afzonderlijke compartimenten onderbrachten en die de schok van de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht (1893) moesten opvangen.

De transformatie van de Conservatieve Partij in een Katholieke Partij, waarin ruimte was voor "standen", gebeurde niet rimpelloos, maar lukte doordat de

Conservatieve politici zich merendeels bewust waren van de noodzaak hun kiezers te vrijwaren van de onwelkome invloed van de opkomende socialistische beweging. Deze Conservatieven, als ze al niet zelf hun activiteiten verlegden naar de katholieke werkmanshuizen, tolereerden zeker dat de Katholieke Kerk met haar "traditionele intellectuelen" binnen de mobilisatiecampagnes aan katholieke geestelijken een grotere rol ging toekennen.

Na 1890 merken we dat ook de lagere geestelijken als geestelijk raadsman of proost het sociale en politieke strijdperk betreden. Men hoeft daarbij niet uitsluitend te denken aan dissidente priesters als Adolf Daens en Florimond Fonteyne⁽⁸⁾, maar wel aan de vele honderden priesters die in deze periode de basis legden van de katholieke zuil en daarmee van de verzuilde samenleving.

3. De verzuilde samenleving.

De analyse van de verzuilde samenleving stelt specifieke problemen. Zo kan men de verzuilde samenleving zien als een sub-structuur van de staat. Deze sub-structuur wordt dan gekenmerkt door een officieuze betrokkenheid op levensbeschouwelijke basis bij de Organisatie van de concrete maatschappelijke behoeften van de burgers in verband met leven, werken en dood (de levenscyclus van de mens).

De verzuilde samenleving wordt echter ook gekenmerkt door het systeem van de gesubsidieerde vrijheid. Dat systeem kan enkel overleven door een zekere interpenetratie van staat en samenleving. De staat zorgt hier voor de subsidiestromen en de zuilen moeten er dan voor zorgen dat ze op de commandoposten van de Staat blijven zitten, om de wettelijke regelingen en de geldstromen te controleren.

De verzuilde samenleving staat ver af van hetgeen de liberale hervormers in de vorige eeuw voor ogen stond. Niet meer het Parlement⁽⁹⁾ en de regering bepalen nu immers datgene wat tot het publieke domein behoort, maar wel de sociale organisaties met hun politieke gekleurdeheid. Waarde Liberalen in de negentiende eeuw zich nog omwille van de zuiverheid van hun liberale staat zorgen mochten maken om het bestaan van netwerken van katholieke liefdadige instellingen en fondsen, mogen ze zich voortaan afvragen of de tentakels van de zuilen niet de hele

burgerlijke samenleving omspannen en verstikken.

In sommige geschriften wordt de verzuiling beschreven als het produkt van een symmetrische groei van belangenorganisaties uit de Liberale, Socialistische en Katholieke Partij⁽¹⁰⁾. Die symmetrische groei is evenwel slechts ten dele een getrouwe afspiegeling van het historisch proces.

De verzuiling is immers vooral het werk geweest van de Katholieken, terwijl de Socialisten en de Liberalen (deze laatsten veel later en met veel meer tegenzin) zich uitsluitend uit defensieve overwegingen hebben ingelaten met verzuilde activiteiten. Niets in het socialisme of het liberalisme appelleert direct aan het ontwerpen van verzuilde patronen binnen de burgerlijke samenleving.

De katholieke mensopvatting heeft steeds de autonomie en het zelfbeschikingsrecht van het individu ontkend onder verwijzing naar een opperwezen, de autoriteit van de kerk en de geloofsleer. Tot op heden is daar officieel geen einde aan gesteld. De verzuiling van de samenleving kwam de Katholieke Kerk hierbij goed van pas, omdat de verzuiling haar geestelijke invloed kon combineren met de tastbare maatschappelijke en politieke macht. De verzuiling maakte de gelovigen ook tot maatschappelijke katholieken onder invloed van de encycliek *Rerum Novarum* die de sociale leer koppelde aan door Rome verkondigde zedelijke principes⁽¹¹⁾

Men kan zich hierbij trouwens afvragen in welke mate het door Gramsci gehanteerde concept van "traditionele intellectuelen" (als hij het heeft over de priesters⁽¹²⁾) binnen de Belgische context van de verzuilde samenleving enige analytische betekenis heeft behouden. Door de verzuiling moesten de priesters zich al vrij vroeg plooiën naar de discipline van sociale organisaties die allemaal hun eigen logica hadden en die in dienst stonden van de materiële belangenbehartiging van de aangesloten leden. Dat vereiste soepelheid en meer vaardigheden dan enkel het opdragen van een mis of het horen van de biecht. De "sociale priesters" werden steeds minder "traditionele intellectuelen" en werden steeds meer "organische intellectuelen", omdat ze zich met de materiële belangenbehartiging van een bepaalde klasse bemoeiden⁽¹³⁾.

Een tweede aspect van de katholieke ijver om alle geledingen van de materiële en morele belangenbehartiging te controleren was het opzetten van ingewikkelde recruiterings- en scholingsmechanismen voor de toekomstige beheerders van de katholieke organisaties. De rol en de taken van de priesters konden immers niet

meer naar believen worden uitgebreid. Reeds vanaf het interbellum zien we dat de katholieke zuilorganisaties consequent leken opleiden om de bestuurstaken van de oudere generatie van "sociale priesters" over te nemen. Jozef Cardijn mocht dan wel de KAJ oprichten, zijn opvolger zou vrijwel zeker een leek uit de beweging moeten zijn. Hetzelfde gold voor de Boerenbond waar in het interbellum Mgr. Eduard Luytgaerens de lakens uitdeelde. Na deze "pionier" kwamen de landbouwingenieurs en de agrarische verzekeraars aan het bewind⁽¹⁴⁾.

Binnen de zuilorganisaties kwamen door de werking van deze bureaucratische recruiteringsmechanismen ook automatisch nieuwe types van intellectuelen naar voren die opgeleid werden om deze taken technisch aan te kunnen en uit te voeren. Het is niet voor niets dat zowel de socialistische als de katholieke arbeidersbeweging vlak na de Eerste Wereldoorlog hun eerste sociale scholen stichtten en daarna gericht "deskundigen" gingen recrutereren onder de afgestudeerden van de universiteiten.

De verzuiling had niet alleen te maken met het bestaan van een levensbeschouwing, maar ook met een totalitaire invulling van de concrete Organisatie van de betrekkingen tussen de mensen op basis van een levensbeschouwing. Dat laatste gebeurde in België vanaf 1884. Voor katholieken betekende het katholiek zijn niet alleen de keuze voor een bepaalde levenswandel, maar ook voor een maatschappelijk verband. De katholieke zuil zorgde voor het opbouwen van dergelijke uitsluitingsmechanismen die gebaseerd waren op de geloofsleer (dogma's) en secundaire disciplineringsnormen die steeds meer aspecten van het privé bestaan doordrongen.

Voor de tegenstanders van dit totalitaire concept restte alleen de verdediging van de grondwettelijke rechten op de vrijheid van meningsuiting, Organisatie en vergadering. De Socialisten poogden dit dilemma te omzeilen door zelf eigen verzorgde instellingen op poten te zetten via hun klasseorganisaties (ziekenfondsen, vakbonden, coöperatieve winkels). De Liberalen deden hier maar sporadisch aan mee, ook al omdat de liberale burgerij en middenklasse veel meer op de markt vertrouwde om in het voorkomende geval diensten te kopen en om zich tegen allerlei risico's te verdedigen. De liberale intellectuelen en politici bleven deze liberale "zelfhulp" opvatting steunen, ook al nam vanaf 1900 de verzuiling in kracht toe en ging de Staat de uitvoering van de sociale wetgeving uitbesteden aan verzuilde klasseorganisaties.

De politieke strijd tussen de partijen werd op een gegeven moment niet enkel

bepaald door de dynamiek van de kiesstrijd, maar steeds meer door de posities die de partijen en hun verzuilde organisaties innamen in het staatsapparaat. Van doorslaggevend belang bleef daarbij toch nog de verkiezingsstrijd. Het gewicht en de mobilisatiekracht van de zuil namen hierdoor toe en het politieke krachtenveld viel uit elkaar doordat de componenten van de zuilen elk hun stellingenoorlogen moesten uitvechten binnen hun eigen overkoepelende zuil. De Katholieke Partij bij voorbeeld werd vanaf de Eerste Wereldoorlog opgedeeld in standen die elkaar naar het leven stonden bij het toewijzen van de politieke mandaten en bij het verdelen van de ministerportefeuilles⁽¹⁵⁾. Met de CVP die in 1945 ontstond is deze "standenoerlog" zeker niet verdwenen. Binnen de CVP weet men ook vandaag nog zeer goed wat de politieke dosering inhoudt. Van iedere geleding, middenstand, vakbonden, boeren en burgerij, moet men de juiste mensen op de juiste plaatsen zetten.

De zuilen kan men het best in Gramsciaanse termen omschrijven als "stellingen" waarin de vijandige legers zich hebben ingegraven. Verkiezingen zijn dan niet meer dan geprogrammeerde gevechten waarbij het erop aan komt de andere partij te testen met artillerievuur zonder de hoop te hebben de tegenstander uit zijn stellingen te kunnen verdrijven. Vanuit de militaire oorlogsvoering weten we ook dat artillerieduels veelal onderdelen zijn van "loopgravenoorlogen". Vandaar dat de verzuilde politiek niet afkerig hoeft te zijn van de verkiezingsduels. Alleen stelt zich de vraag wat er gebeurt indien de grote massa van de troepen niet meer gelooft in het gebulder van de verkiezingskanonnen en uit de loopgraven stormt om vrijwel spontaan en onder aanvoering van haar organische intellectuelen de "bewegingsoorlog" te gaan voeren. Want de zuilen hebben in België nooit weten te voorkomen dat er af en toe bewegingsoorlogen werden gevoerd. Die "bewegingsoorlogen" zijn in België gevoerd rond drie thema's die ook de traditionele breuklijnen in de samenleving laten zien: de Schoolstrijd, de Sociale Strijd en de Taalstrijd.

De hardnekkige tegenstelling tussen clericaal en anti-clericaal is een levensbeschouwelijke tegenstelling die zich haast uitsluitend kristalliseerde rond de Schoolstrijd. De tegenstelling had te maken met een polariserende werking die uitging van een tegengestelde visie op de rol van de Staat en van de religie. In tegenstelling tot andere landen is in België de "levensbeschouwelijke pacificatie" pas vrij laat tot stand gekomen.

In de periode 1878-1884, toen de Radicale Liberalen de macht uitoefenden, meenden dezen via een omtrekkende beweging de katholieke macht te kunnen

breken door een net van Openbare scholen in alle gemeenten op te bouwen. Deze slag hebben ze verloren. Maar al spoedig zouden de Socialisten de liberale fakkel in de Schoolstrijd overnemen. Door gebruik te maken van een analoge tactiek poogde de BSP nu de Katholieken af te snijden van hun recruteringsbasis.

In de jaren 1954-1958, toen de Liberale Partij en de BSP een anti-clericaal verbond hadden gevormd tegen de naar hegemonie strevende CVP, sprak de toenmalige socialistische partijvoorzitter Max Buset nog van een sluipende strategie om door middel van de bouw van rijksscholen in Vlaanderen de hegemonie van de CVP te breken. Deze sluipende strategie ontlokte aan de zich bedreigd voelende katholieke wereld een laatste opflakking van massamobilisatie voor de "ziel van het kind". Daarna volgde echter een demobilisatie van het anti-clericale front door het afsluiten van een School Pact (1958). De troepen keerden door een wapenstilstand terug naar hun kazernes.

Men kan de grote levensbeschouwelijke conflicten uit de vorige eeuw met hun verlate uitlopers naar deze eeuw (b.v. de Schoolstrijd) gerust zien als onhandige pogingen om een bewegingsoorlog te voeren. De Schopistrijd had immers als expliciet doel, niet alleen de ideologische bakens te verzetten, maar ook de tegenstander uit zijn stellingen te verdrijven. Dat de Schoolstrijd als ideologisch offensief tenslotte doodliep in een nieuwe stellingenoorlog, had te maken met de structurering van het sociale en politieke krachtenveld. De Katholieken waren er zich van bewust dat hun politieke positie enkel solide kon blijven zolang zij in het onderwijs een dominante rol speelden. Ze hebben later deze positie door middel van het School Pact van 1958 door de andere partijen laten erkennen en daarmee een duurzame wapenstilstand ten aanzien van dit politieke dossier weten te bedingen. De aldus erkende hegemoniale positie van de CVP in het onderwijs wordt nu de "schoolvrede" genoemd. Het is echter ook een "geïstitutionaliseerde vrede". Want het School Pact regelt formeel alle mogelijke onderwijspolitieke zaken en ook de institutionele en procedurele kwesties die later kunnen rijzen rond het beheer van de schoolpolitiek.

4. De versterde bewegingsoorlog.

De Belgische politiek kan men evenwel niet enkel en alleen herleiden tot een "stellingenoorlog" tussen de zuilen, omdat de zuilen door hun conserverende functie vaak inerte organisaties zijn die traag of niet adequaat reageren op

structurele veranderingen in de economie of in de samenleving. Het meest opmerkelijke maatschappelijke feit sinds de jaren zestig is de ontkerkelijking van de samenleving in Vlaanderen. Hierdoor verloor de CVP steeds meer kiezers. Dat correspondeerde evenwel niet met een evenredige vlucht uit de katholieke scholen of de katholieke organisaties. De katholieke signatuur van een school of Organisatie bleef blijikbaar wel belangrijk genoeg voor de keuze van diegenen die van deze diensten wilden gebruik maken. Maar ook hier wist men inmiddels wel dat het confessionele motief bij de keuze niet meer alleen richtinggevend was. Dat noopte de confessionele organisaties en scholen ook tot het hanteren van andere criteria bij het recruterende of aanspreken van nieuwe cliënten, zoals de nadruk leggen op kwaliteit, toegankelijkheid en mensvriendelijkheid.

Vandaag maakt men een zekere vervlaking mee in het maatschappelijke en politieke leven. De zuilen worden een integraal deel van een door marktverhoudingen bepaalde samenleving waarin keuzes gemaakt worden op grond van niet-ideologische argumenten en waarbij 'stellingenoorlogen' tussen de verzuilde medespelers overkomen als verdacht en irrationeel. De markt is immers op vele terreinen in de plaats getreden van ideologisch voorbepaalde rituele handelingen en normen.

Dit belette evenwel de politieke partijen niet om bepaalde modellen vanuit het verleden te blijven gebruiken om ideologisch-ethisch gekleurde problemen op te lossen. Zelfs al moest men de onderhandelingstafel soms daarvoor verlengen om nieuwe partijen een plaats aan te bieden, toch kon zich de "Pacten Democratie" tot vandaag handhaven als de meest wenselijke vorm van conflict-beheersing. Dat hield verband met de als noodzaak aangevoelde voorwaarde om voor belangrijke beslispunten niet te vertrouwen op een fragiele en steeds weer in vraag te stellen meerderheidsbeslissing in het Parlement, maar om de consensus zo breed mogelijk te maken. Dat was zeker het geval met de federalisering van de Belgische eenheidsstaat die vanaf 1968 haast ononderbroken de politieke agenda van elke regering heeft gevuld en die van de vroegere taalstrijd een strijd tussen de Cultuurgemeenschappen en de Gewesten heeft gemaakt.

Dezelfde patronen herkennen we in de sociale strijd die via corporatistische overlegstructuren en paritaire onderhandelingen tussen vakbonden en ondernemers geleid heeft tot een permanente loopgravenoorlog met betrekking tot de voeren inkomenspolitiek. De klassenstrijd, die ooit nog regelmatig kon uitmonden in massale opstanden van het Waalse industrieproletariaat, heeft daarmee haar

scherpste verloren. De arbeidersklasse is niet langer de manoeuvreermassa van de georganiseerde voorhoede, maar een gesegmenteerde massa van loonafhankelijken die hun heil moeten zoeken onder de beschermende vleugels van een Belgische Staat met haar uitkeringsmechanismen en haar sociale wetgeving. De sociale strijd werd een strijd voor de verovering en het behoud van sociale rechten en voordelen die het kapitalisme steeds weer in vraag kan stellen. Stakingen zijn daarom haast nooit meer aanzetten tot algemene proletarische offensieven tegen het kapitaal, maar revendicatieve sectoriële acties die als doel hebben de onderhandelingstafel te bereiken. Hier zitten professionele onderhandelaars die niet meer afkomstig zijn van de werkvloer, maar van gespecialiseerde opleidingen waar de ideologische inkleuring van de werkelijkheid verdrongen is door het pragmatisme. "L'art du possible" bereikt de arbeidersklasse voortaan via haar "technocratische intellectuelen" die met de ondernemers en de regering in permanent gesprek verkeren over de invulling van de sociaal-economische politiek.

Vanuit deze invalshoek moet men dus ook de grote arbeidersopstanden van de laatste eeuw moet analyseren. Van alle algemene stakingen die sinds 1886 over het Belgische grondgebied trokken, heeft geen enkele de socialistische omwenteling in zich gedragen. Dat kwam deels doordat de reformistische stakingsleiders en de socialistische politici die revolutie nooit op de agenda wilden zetten. Dat kwam deels ook doordat het proletariaat zich geen ander doel stelde dan de meest onmiddellijk te realiseren eisen. De door het proletariaat en haar militanten steeds weer gevoerde massabewegingen die de bourgeoisie aan het beven brachten (de grote stakingen van 1886, 1891, 1893, 1902, 1913, 1932, 1936, 1950, 1960-1961 bewijzen dat overvloedig), leverden wel hervormingen op, doch ze verstoorden niet wezenlijk de machtsbalans tussen kapitaal en arbeid. Ongetwijfeld versterkte dit de reformistische reflex bij de socialistische leiders om eerst aan een compromis te denken en daarna pas aan de perspectieven die de "bewegingsoorlog" had kunnen bieden.

Men kan zich hierbij de pertinente vraag stellen waarom de socialistische politici zich nooit eensgezind aan de leiding hebben geplaatst van een machtige stakingsbeweging die vanuit de arbeidersbasis wel degelijk de overname van de politieke macht voor ogen zou hebben. Was het de angst om een bloedbad te veroorzaken? Of leefde de reële vrees dat een spel van alles of niets voor vele jaren de arbeidersbeweging in de vernieling kon helpen? Men had verre en recentere historische voorbeelden voor ogen van bloedige nederlagen die de arbeidersbeweging in andere landen had opgelopen, om bang te zijn voor een ultieme confrontatie

tussen een onbewapend proletariaat en de tot de tanden gewapende oorlogsmachine van de bourgeoisie. Er was het bloedbad van de Parijse Commune (1871) geweest dat de eerste generatie van socialistische leiders met angst vervulde voor een mogelijke herhaling. Daarna kon men wijzen op de bloedige onderdrukking van het Weense proletariaat door de katho-fascisten van Engelbert Dolfuss (1934), de catastrofale ondergang van de Spaanse Republiek (1936-1939) en vooral op de totale nederlaag van de arbeidersbeweging in Duitsland tegen het nazisme (1933).

Is het nu voldoende, geen "bewegingsoorlog" te willen om de "stellingoorlog" te winnen? De voorgaande historische voorbeelden zouden die stelling kunnen ondersteunen. Te meer daar de arbeidersbeweging in West-Europa, waar ze een sterke georganiseerde en electorale basis bezat, nergens de macht veroverde via een revolutionaire machtsonplooiing. Waarom dan ook een "mars op Brussel" van het Waalse proletariaat steunen, indien men vooraf weet dat de hoofdstad afgegrensd is door de gewapende macht van de bourgeoisie en de grote massa van de Brusselse bevolking nooit een dergelijk project actief zou ondersteunen? Dat was wellicht de reden waarom in 1950 de socialistische politici zo blij waren dat ze van de katholieke politici gedaan kregen dat Leopold III aftrad alvorens de ultieme confrontatie tussen Waalse arbeiders en de Rijkswacht op 1 augustus 1950 aan de poorten van de hoofdstad kon plaatsvinden.

Als het proletariaat niet autonoom de macht kan grijpen, wat moet dat proletariaat dan wel doen? Het is een vraag die de reformistische arbeidersleiders in België zich nooit hebben durven stellen. Voor de meeste arbeidersleiders was de machtsverovering in essentie een parlementair proces binnen de Grondwet. De socialistische beweging wilde de instellingen gebruiken om meer macht te verwerven om sociale wetgeving af te dwingen, om propaganda te maken en om een institutionele machtsbasis te verwerven. Van tegenstander werd de sociaal-democratie medespeler in de hoop spelbepaler te worden. Dat laatste was trouwens de openlijke ambitie die de socialistische en syndicale leiders huldigden, toen ze na 1945 op de fundamenten van het Sociaal Pact met de grote ondernemers een welvaartsstaat wilden opbouwen die de arbeidersklasse vooral bestaanszekerheid en een beetje welvaart moest brengen. De laatste grote arbeidersopstanden van 1950 en 1960-1961 waren dan ook ongelukkige voorvallen die de verdere institutionele uitbouw van het systeem niet hebben bedreigd, maar die juist tot de instandhouding ervan zouden leiden.

Via de uitbouw van de welvaartsstaat konden belangrijke mechanismen in gang

gezet worden die de klassenconfiguratie zouden wijzigen. De segmentering van de arbeidersklasse naar beroep en opleiding, naar plaats in het productieproces en in de diverse sferen van de reproductie van de arbeidskracht, kreeg een hardere toonzetting. De welvaartsstaat bleek de deugd te bezitten om de arbeidersklasse op te slokken en bezig te houden met revendicatieve overwegingen die allemaal te maken hadden met de werking van de institutionele gegevenheid van die welvaartsstaat. De massale immigratie van arbeidskrachten uit de ontwikkelingslanden legde daarbij de basis voor een allochtone onderklasse met specifieke culturele en ideologische kenmerken. De veranderende rol van de vrouw in de samenleving en in het productieproces gaf aan die segmentering ook een op sekse gebaseerde differentiatie.

In al deze segmenten zien we vanaf 1968, een jaar dat we als cruciaal kunnen aanduiden omdat het een ideologische breuklijn laat zien, autonome groepen van intellectuelen ontstaan die elk voor zich een nieuwe "bewegingsoorlog" wilden beginnen. Deze intellectuelen zijn zelf, zonder het ^{altijd} expliciet te geloven, het sociale effect van de welvaartsstaat met al haar voorzieningen en regelingen. Deze nieuwe generatie van intellectuelen trad vanaf 1968 zeer duidelijk op de voorgrond, zonder daarbij een gesloten "frontlijn" op te trekken of de "bewegingsoorlog", dit bij gebrek aan een imposante manoeuvreermassa, openlijk te kunnen voeren. Dat geeft al meteen de dilemma's aan waarin deze intellectuelen verstrikt zouden raken en de strategische keuzes die ze moesten maken.

Sommigen, hier vooral vertegenwoordigd door AMADA-PvdA, meenden dat ze de geschiedenis van de IIIde Internationale nog eens moesten overdoen en kozen voor de vorming van embryonale voorhoedes die de revolutionaire potenties van het Belgische proletariaat moesten aanboren. Liefst door middel van stakingen die "tot de finish" leiden. Voor anderen (o.a. OXFAM) was de Derde Wereld belangrijker als gevoelige zone om het kapitalisme en de onderdrukking te bestrijden. Weer anderen (vooral rond AGALEV en ECOLO) zochten het in een niet-aflatende guerrilla tegen de ecologische verloedering. Dit eventueel aangevuld met een andere levenswijze die herkenbaar was voor de "post-materialistische" generatie die werk had gevonden in de verzorgende apparaten van de welvaartsstaat.

Velen moesten echter om den brode de lange weg door de instellingen van de welvaartsstaat afleggen. Datgene wat vanuit de studentenrevolte aan de universiteiten en hogescholen ooit eens de veelbelovende jonge garde van de "nieuw organische intellectuelen" had moeten worden, werd al snel een amorfe sociale

laag, die zich enkel met zichzelf kon verzoenen onder het etiket van "nieuwe sociale bewegingen" waarin de menigvuldige delen van de nieuwe sociale puzzel pasten, zonder evenwel een gaaf ideologisch plaatje af te leveren. Dat kwam ook doordat de "nieuwe sociale bewegingen" een zwakke geïnstitutionaliseerde vorm kregen en de nadruk legden op een autonomie welke in vele gevallen of al gesubsidieerd was of eventueel vatbaar was voor subsidiëring. Strategisch gezien kozen haast alle groepen, die zich tot de nieuwe sociale bewegingen rekenden, voor deze laatste koers. Voorzien van een eigen koepelorganisatie omdat dit tot de geïnstitutionaliseerde voorwaarden behoorde, sloten ze zich aan bij alle andere verzuildde organisaties om een deel uit de subsidiekoek te snijden.

5. Vragen ter afronding.

We hebben in vogelvlucht aan de hand van enkele "Gramsciaanse" concepten zoals "bewegingsoorlog", 'stellingoorlog", "organische intellectuelen", etc. gepoogd de Belgische sociale werkelijkheid zoals die via Kapitalisme en Staat is gegroeid aan een korte analyse te onderwerpen. Het probleem bij die analyse was dat "Gramsci in de tekst" in de beste gevallen aanknopingspunten geeft voor het vinden van verklaringsmodellen voor de vorming van de "burgerlijke samenleving" en de "staat". De geschiedenis van België verschilt uiteraard van die van Italië, al zijn er punten van overeenstemming. De Belgische Revolutie van 1830 werd uiteindelijk 'gediplomatiseerd" zoals de Italiaanse eenmaking tenslotte niet ontsnapte aan compromissen opgedrongen door de Grote Mogendheden.

Het heeft uiteraard weinig zin de vergelijking Italië-België te maken, omdat dit zo leuk zou uitkomen in een comparatieve aanpak van de geschiedenis. De verschillen in "katholiciteit" zijn immers groter dan op het eerste gezicht lijkt. Ook de sociale structuren verschillen aanmerkelijk. België heeft een sterkere liberale traditie dan Italië en torst niet het gewicht van het Vaticaan. Feodale verhoudingen in het grondbezit zijn in België sinds eeuwen verdwenen. Alleen rest ons te wijzen op een vreemde analogie: de zwakte van de Staat in beide landen. Die zwakte zou weleens het effect kunnen zijn van de door de Liberalen in de vorige eeuw mislukte strijd voor de scheiding van Kerk en Staat. Dit nodigt allicht uit tot verder onderzoek.

NOTEN

(1) Claude Herne, 1789 dans les provinces Beligiques, Brussel, Contradictions.

(2) Zie het baanbrekende werkje van Maurice Bologne, *De proletarische opstand van 1830 in België*, Amsterdam, De Arbeiderspers.

(3) Walter Thibaut, *Les républicains belges (1787-1914)*. Brussel, La Renaissance du Livre, blz. 27 e.v.

(4) Zie hierover Jean Stengers, *La Belgique de 1830, une «nationalité de convention» ?*. In : *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*, Brussel, Revue de l'Université de Bruxelles, 1981, Nrs 1-2, blz. 7-19.

(5) C. Bronne, *La justice et la société belge*. In : *Aspects de la société belge*. Brussel, Les Editions de la Librairie Encyclopédique, blz. 39-73.

(6) Dit was echter veel minder sterk dan in Frankrijk.

(7) 1884: un tournant politique en Belgique. De machtswisseling van 1884 in België. *Colloque-Colloquium. Facultés universitaires Saint-Louis. Bruxelles-Brussel 24.XI.1984*. Emiel Lamberts & Jacques Lory (Eds.), Brussel, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 1986.

(8) Dit aspect van het ontstaan van de christen-democratie wordt steeds beter gekend door historisch onderzoek. Zie: Karel van Isacker, *Het Daensisme 1893-1914*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1965; Lode Wils, *Het daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland*. Leuven, Davidsfonds, 1969; Koen Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, Société d'Emulafon, 1989.

(9) Het zou interessant zijn om de verzuiling te beschouwen als een levensbeschouwelijke variant van het neocorporatisme dat vanonder op groeide en de Staat ging koloniseren. Uit de voorraad recent verschenen boeken, zie o.a. Alan Cawson, *Corporatism and Political Theory*. Oxford, Basil Blackwell, 1986.

(10) De meeste geschriften baseren zich op het door Arend Lijphart ontworpen model in *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley, University of California Press, 1968.

(11) De encycliek *Rerum Novarum* ging vooral «over de toestand der werklieden» en hierin werd uitdrukkelijk gesteld dat «het immers lastig is, de rechten en de

plichten, die de betrekkingen tussen rijken en armen, tussen werkgevers en werknemers moeten regelen, nauwkeurig en juist te bepalen. Het is anderzijds ook niet zonder gevaar, omdat al te vaak woelzieke en sluwe mannen de betekenis ervan trachten te misvormen en ervan profiteren om onrust te stoken en de massa's op te hitsen». Die ophitsers warden Socialisten. Zie tekst in: De sociale leer van de Kerk. Rerum Novarum, Quadragesimo Anno, Mater et Magistra. Antwerpen! Amsterdam, De Standaard Boekhandel, s.d. blz. 11.

(12) Gramsci klasseert ook de plattelandsnotabelen en de van het platteland afkomstige ambtenaren onder de categorie van de «traditionele intellectuelen».

(13) Dat geldt uiteraard ook voor de kortstondige na-oorlogse categorie van de «priester-arbeiders» en vandaag voor de «bevrijdingstheologen» en de «ontwikkelingsmedewerkers» van het katholieke missiewerk.

(14) Leen van Molle, Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1900. Leuven, Belgische Boerenbond!KADOC; Daniël Demblon e.a., 100 jaar boeren. Berchem, EPO; Cardijn, Een Mens, een Beweging. Handelingen van het colloquium Leuven 11-19 november 1982. Leuven, Universitaire Pers!KADOC, 1983.

(15) Emmanuel Gerard, De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940). Leuven, Kritak, 1985. Griet van Haver, Onmacht der verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940. Berchem, EPO, 1983.

